

Zitierhinweis

Velička, Tomáš: review of: Franziska Heidemann, Die Luxemburger in der Mark. Brandenburg unter Kaiser Karl IV. und Sigismund von Luxemburg (1373–1415), Warendorf: Fahlbusch Verlag, 2014, in: Český časopis historický, 2015, 4, p. 1017–1021, DOI: 10.15463/rec.1367571914

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a–63a UrhG) zulässig.

RECENZE

Franziska HEIDEMANN

Die Luxemburger in der Mark. Brandenburg unter Kaiser Karl IV. und Sigismund von Luxemburg (1373–1415) (= Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit, Bd. 12)

Fahlbusch Verlag, Warendorf, 2014, VIII + 352 s., ISBN 978-3-925522-26-0.

Výzkum korunních zemí českého státu může nabývat různých forem, od přístupů právně-historických či dynastických až ke správním, s preferencí pohledů „zevnitř“ nebo „zvenčí“. Zatímco první možnost zdůrazňuje autonomní vývoj daného regionu a zabývá se jeho vnitřním rozvojem bez výraznějšího zohlednění vnějších aspektů vlády, druhá varianta dává důraz na panovnický rozměr správy příslušného území, vnitřní historické souvislosti pak zůstávají poněkud stranou. Práce Franzisky Heidemann představuje plodné spojení obou uvedených možností. Téma přítomnosti Lucemburků v Braniborsku je v německé historiografii zatíženo mnoha stereotypy vzniklými již v pozdním středověku, kde nacházely odraz v tehdejším kronikářství. Stereotypy plynule přecházely přes raně novověkou historiografii do děl moderních historiků.

Obraz lucemburských panovníků držících Braniborsko – především Zikmunda a Jošta – bývá líčen krajně negativně s odkazem na malou pozornost, kterou oba věnovali zmíněnému teritoriu, využívající jej údajně pouze k zisku finančních prostředků pro své politické záměry. Autorka monografie si dala za cíl mj. prověření těchto názorů, které se v příslušných pracích neustále objevují. Výchozím bodem se jí stal sběr diplomatických pramenů (především listin, ale také mandátů a korespondence) k působení Lucemburků v Braniborsku.¹ Zpracování jejich tamních aktivit je tak v podstatě „jen“ jakýmsi vedlejším produktem, který by měl být vbrzku doplněn registrovým svazkem, který její lucemburské dílo uzavře.

Dosavadní historiografie věnovala pozornost především zisku Braniborska českým králem a římským císařem Karlem IV. v počátcích sedmdesátých let 14. století. Jeho neúnavná snaha o připojení braniborského markrabství k zemím Koruny české a k vlastnímu dynastickému prostoru vedla ve svých důsledcích ke ztrátě jiných jím po léta budovaných oblastí, které ovládal. V posledních letech panování věnoval Karel Braniborsku značnou pozornost. Oné době se věnuje první polovina knihy (s. 21–148). Autorka přistupuje k problematice z několika úhlů. Nevolí chronologické, nýbrž věcné hledisko. Prochází jednotlivé oblasti Karlova (v další kapitole Zikmundova) působení v Braniborském markrabství a představuje šest aspektů, podle kterých se dají vyhodnotit tamní aktivity

1 K dispozici je edice Codex diplomaticus Brandenburgensis (41 svazků), která přináší takřka všechny relevantní materiál. Ta však jednak nevyhovuje dnešním edičně-kritickým požadavkům, jednak její editor často čerpal z pozdějších opisů (18. a 19. století) i u písemností, u nichž můžeme využít původnější dochování.

Lucemburků: 1. dynastické zajištění prostoru, 2. personální politika, 3. landfrýdní politika, 4. hrady a nakládání s nimi, 5. finanční politika a konečně 6. městská a stavovská politika. V hodnocení těchto šesti problémových okruhů se zrcadlí vztah zeměpána k markrabství, především pokud jde o jeho možnosti výkonu správy a uplatnění vlastního mocenského vlivu na osudy této země. V neposlední řadě autorka zkoumá panovníkův poměr k zeměpanské doméně, která byla základem výše uvedeného mocenského manévrovacího prostoru. Jinými slovy lze hovořit o proniknutí do markrabství ze strany zeměpána a jeho interakci s místními mocenskými subjekty (města, šlechta, duchovenstvo). V případě Braniborska se tak setkáváme s poměrně novým přístupem, který sice v jistých ohledech anticipují některé české práce, ale jako celek jej můžeme označit za inovativní. Jeho nevýhodou je poměrně časté opakování jednotlivých skutečností, resp. jejich určité překrývání v naznačených šesti oddílech. Toho si je vědoma i autorka, nicméně obhajuje, a dodejme po zásluze, přednosti zvoleného postupu.

Všimněme si blíže první části, referující o Karlu IV. Poté, co jsou pojednány okolnosti zisku Braniborska, se autorka obrací ke Karlově vládě. Stranou neopouchává ani vznik nové císařské rezidence v Tangermünde, která (možná záměrně) nenavazovala na starší zeměpanská sídla (askánská, wittelsbašská), stejně jako častou císařovu přítomnost na jeho území. Pokud jde o personální politiku, autorka zjišťuje, že Karel jen v malé míře připouštěl k regionální vládě místní představitele. Při obsazování lokálních správních úřadů se opíral především o zahraniční osoby, což ovšem z hlediska jeho politiky není výjimkou. V Braniborsku se tento personál rekrutoval především z Dolní a Horní Lužice a ze Slezska. Podle zřídka se objevujících svědeckých řad jeho listin se zástupci místní šlechty dostávali na jeho dvůr jen v omezené míře. Karel měl naopak oporu ve vrcholných představitelích braniborského kléru (braniborský a havelberský biskup).

Autorka podrobně zkoumá místní zemské fojty – nejen z hlediska jejich původu, ale především co do jejich kompetencí. Nermalou pozornost věnuje Karlově ekonomické politice. Opěrným bodem je zde Landbuch, který Karel nechal sestavit krátce po ovládnutí Braniborska, aby měl k dispozici přesný přehled zeměpanských příjmů v oblasti (podobně postupoval i Řád německých rytířů, když počátkem 15. století získal braniborskou Novou Marku). Za cenné zjištění považují fakt, že situace zeměpanských příjmů byla v té době zcela tristní. Čisté roční příjmy, byly-li by užity k urovnání dluhů, mohly v předluženém markrabství pokrýt jen zlomek pohledávek. Pokud mělo území v letech po Karlově smrti sloužit jako dynastická mocenská opora některého z členů lucemburského rodu (jak se záhy ukázalo, Karlova syna Zikmunda), bylo potřeba výrazně zlepšit tento stav. K tomu Karel intenzivně napřel své síly. Markrabství netěžilo pouze z jeho časté přítomnosti, jak bylo doposud známo, ale bylo též svědkem jeho rozsáhlé revindikační politiky.

Čtenář se neubrání srovnání s počáteční Karlovou aktivitou po příchodu na území Čech a Moravy po roce 1333. Je zřejmé, že podnikal podobné kroky všude tam, kde chtěl upevnit svou moc a kde se mu dostávalo času a mocenských prostředků. Tato snaha je v případě Braniborska ilustrována landfrýdní politikou, která zajišťovala nejen vnitřní braniborský prostor, ale i jeho hranice. Dosud si totiž někteří sousedé ukrajovali kousky markrabského území (týkalo se to především Prignitz a Uckermark). Důležité bylo, že Karel nepřenechával landfrýdní aktivitu místním subjektům, jak se to dělo za

vlády Wittelsbachů (a také později za Zikmunda), nýbrž se jí chápal sám. Snažil se rovněž o rozšíření zeměpanského vlivu cestou revindikace některých hradů nebo udělováním hradních pevností v léno s povinností volného vstupu zeměpanských vojsk. S naznačeným trendem souvisí i Karlovo úsilí o zvýšení zeměpanských příjmů (především cel a přímého majetku). Císař měl ale na realizaci uvedených cílů málo času. Přesto není jeho bilance v markrabství za pouhých pět let špatná. Obnovení zeměpanské moci v rozsahu z počátku 14. století se tu podařilo v podstatě až Hohenzollernům.

Karlovy snahy o revindikační politiku v markrabství musely být financovány z externích zdrojů, z příjmů pocházejících z jiných korunních zemí. Stav braniborského fisku, jak bylo výše naznačeno, nic jiného ani nepřipouštěl. A právě v této okolnosti spočíval zásadní problém pro Karlovy nástupce (s. 149–212) – ve většině Braniborska markraběte Zikmunda. Měl-li nový zeměpán k dispozici pouze příjmy z markrabství, byly jeho politicko-správní možnosti značně ohraničeny. Tradiční soud o Zikmundově neúspěšné vládě v Braniborsku, která cílila pouze na finanční vykořisťování markrabství, přesto není spravedlivý. Autorka jej do určité míry rehabilituje. Jeho možnosti byly ve srovnání s otcem omezené, navíc snaha o zisk nejprve polské a posléze uherské koruny (kterou mu předurčil již jeho otec) nedávala Zikmundovi prostor věnovat se braniborským záležitostem. Vzhledem ke stavu braniborské zeměpanské komory, který se po Zikmundově nástupu začal opět zhoršovat, nepřipadá příliš v úvahu finanční využívání braniborských zdrojů pro jeho plány v Polsku a Uhrách.

Nemožnost věnovat se braniborskému markrabství se zrcadlí ve všech šesti oblastech, které byly výše naznačeny: zvýšený podíl domácího elementu ve správě Marky, zastavování panovnických příjmů, landfrýdní aktivita zdola, zvýšený vliv šlechty a měst na osudy země, opětovná nestabilita, drobné války v markrabství. To vše charakterizuje Zikmundovo působení v Braniborsku. Nemá tím být řečeno, že se nesnažil situaci řešit. Jeho potíže vyvrcholily zástavou země v roce 1388 do rukou Jošta, který ji později převzal jako léno a Zikmundovi se vrátila až v roce 1411. Předání Braniborska Hohenzollernům autorka nově hodnotí jinak, než činila dosavadní literatura: Byl to vědomý krok Zikmunda k zajištění stability země, resp. záměrné upřednostnění zájmů určitého regionu před dynastickými interesy. Takové hodnocení je jistě možné, nicméně nelze ztrácet ze zřetele, že Zikmundovi držba Braniborska slibovala více problémů než výhod.

Samostatné pozornosti se v knize dostává Nové Marce (s. 213–251), nejvýchodnějšímu cípu Braniborska, ležícímu až za řekou Odrou. Karel ji neodkázal Zikmundovi, ale svému nejmladšímu synovi Janovi (Zhořeleckému). Ten její držbu dočasně postoupil Zikmundovi v roce 1381, o sedm let později se však znovu dostala do jeho rukou a zůstala v jeho držení až do roku 1396, kdy náhle zemřel. Roku 1402 pak Zikmund Novou Marku prodal Řádu německých rytířů. Snahy o její odprodej se ovšem objevovaly již během devadesátých let 14. století za Janova života.

Analýzy Franzisky Heidemann jsou rozhodně přínosné. Z hlediska českého čtenáře však zaráží takřka úplná absence relevantní české literatury. Hovoří-li autorka o Joštovi, uvádí jako aktuální monografii práci Julia Heidemanna z 19. století,² zatímco rozsáhlá práce

2 Julius HEIDEMANN, *Die Mark Brandenburg unter Jobst von Mähren*, Berlin 1881.

Václava Štěpána zůstává nepovšimnuta.³ Totéž platí o pracích Lenky Bobkové (případně Jana Hrdiny či Tomáše Baletky).⁴ Zvláště v případě zpracování Lenky Bobkové tak autorka v podstatě jen dubluje již dříve do (přínejmenším českého) povědomí uvedená zjištění. Týká se to především personální politiky Karla IV. v Braniborsku, které Heidemann znovu pracně zjišťuje, aniž by čerpala (např. s pomocí některého z českých historiků) z české produkce. Totéž, co pro českou literaturu, platí i pro práce polské. Po roce 1945 se totiž Nová Marka stala součástí Polska. Z tohoto důvodu je jí zde také věnována, byť nepřilíš velká, pozornost. Doposud sice chybí syntetické polské zpracování dějin Nové Marky, analytické práce by však autorka mohla s prospěchem využít.⁵

Jak napovídá podtitul knihy, autorka se zabývá jen Karlem a Zikmundem. Zcela mimo tak stojí další členové lucemburské dynastie, kteří ovládali Braniborsko nebo jeho části. O obou již byla řeč: byli to moravský markrabě Jošt a zhořelecký vévoda a lužický markrabě Jan. Zvláště v případě Jošta je opomenutí zvláštní. Držel totiž Braniborsko nejen jako zástavu, ale od sklonku 14. století již jako léno udělené Václavem IV. Byl tudíž regulérním zeměpánem. Je proto škoda, že jej autorka nepřiradila ke zkoumaným osobnostem lucemburského rodu a bohužel ani nikde nevysvětlila důvody svého rozhodnutí. Bylo by jistě přínosné sledovat, jakým způsobem se Jošt snažil uplatňovat svou vládu v Braniborsku v kontextu přístupu, který autorka aplikovala na Karla a Zikmunda. Máme sice naštěstí k dispozici zpracování Lenky Bobkové, tím však nemůže být zakryt nedostatek recenzované knihy.

U Jana Zhořeleckého a Nové Marky se dá jeho opomenutí spíše pochopit, jakkoliv ani zde autorka nepodala vysvětlení, proč tak učinila. V Janově případě by nebylo od věci zhodnotit jeho nedlouhou vládu v tomto regionu. Zdá se, že se Jan snažil o výraznější přítomnost v Nové Marce (jakkoli ani Joštovi se nedá upřít snaha po zvládnutí braniborských problémů přímo na místě), kam od roku 1388 opakovaně zajížděl. Ani listinných svědectví pro příjemce odtud není málo. Rozhodně by bylo možno vytvořit přehledný obraz jeho nakládání s panovnickým fiskem. Dochované písemnosti sice svědčí o některých zástavách zeměpanských příjmů, na druhé straně však jasně ukazují, že se panovník snažil řešit vznikající spory v oblasti a hospodářsky podporovat jeho vedoucí činitele (především mės-

3 Václav ŠTĚPÁN, *Moravský markrabě Jošt (1354–1411)*, Brno 2002.

4 Lenka BOBKOVÁ, *Markrabství braniborské v rukou Lucemburků*, in: Korunní země v dějinách českého státu. II., Společné a rozdílné – Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–16. století. Sborník příspěvků přednesených na kolokviu pořádaném ve dnech 12. a 13. května 2004 v Clam-Gallasově paláci v Praze, Praha 2005, s. 159–190; Lenka BOBKOVÁ, *Smělý cíl, malý úspěch. Jošt Moravský a markrabství braniborské*, in: Morava v časech markraběte Jošta, ed. Libor Jan, Brno 2012, s. 59–80; Jan HRDINA, *Braniborské poutní místo Wilsnack a Lucemburkové*, in: Korunní země v dějinách českého státu IV, Náboženský život a církevní poměry v zemích koruny české ve 14.–17. století, Praha 2009, s. 223–241; Tomáš BALETKA, *Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411)*, Sborník archivních prací 46/2, 1996, 259–536.

5 Wiktor FENRYCH, *Nowa marchia w dziejach politycznych polski w XIII i XIV wieku*, Poznań 1959; Zbigniew WIELGOSZ, *Nowa Marchia w historiografii niemieckiej i polskiej*, Poznań 1980; zvláště užitečný je přehled listinných pramenů k dějinám Braniborska, byť dovedený jen do roku 1373, přesto má význam i pro bezprostředně navazující mladší období Ewa SYSKA, *Źródła do dziejów Nowej Marchii z okresu panowania Askańczyków i Wittelsbachów (do 1373 r.)*, Studia Źródłoznawcze 43, 2005, s. 61–83.

to Landsberg an der Warthe/Gorzów Wielkopolski). Významná je také existence Janova zbožného nadání ve prospěch cisterciáckého kláštera Marienwalde (dnes ves Bierzwik).⁶

Franziska Heidemann podává přesvědčivý a úplný obraz působení Karla IV. a Zikmunda v Braniborsku z hlediska jejich zeměpanské funkce. To, že se zde před rokem 1373 a po Karlově smrti až do zástavy Braniborska Hohenzollernům ztenčoval zeměpanský majetek a manévrovací prostor panovníka, vedlo k nárůstu moci jiných místních subjektů – především šlechty, která těžila z mocenského vakua. Lucemburské působení tak předznamenává mocenský rozmach Braniborska za Hohenzollernů.

Tomáš Velička

Herbert KARNER (Hg.)

Die Wiener Hofburg 1521–1705. Baugeschichte, Funktion und Etablierung als Kaiserresidenz (= Veröffentlichungen zur Bau- und Funktionsgeschichte der Wiener Hofburg 2)

Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2014, 630 s., ISBN 978-3-7001-7657-2.

Druhý díl čtyřsvazkové syntézy o stavebních dějinách vídeňského Hofburgu ohraničila léta 1521 a 1705.¹ Dolní periodizační mezník souvisel s počátkem vlády arciknížete Ferdinanda nad dolnorakouskými zeměmi. Horní časovou hranici výkladu vymezilo úmrtí císaře Josefa I. Na tvorbě rozsáhlého textu se podílelo celkem sedm autorek a autorů, v jejichž čele stál vídeňský historik umění Herbert Karner, jenž patří v současnosti mezi přední evropské znalce dějin barokní architektury v podunajském prostoru. Dlouhodobé vědecké úsilí jednotlivých autorek a autorů o syntetické vylíčení architektonického vývoje raně novověkého Hofburgu se zřetelně zrcadlí již v celé řadě jejich analytických statí, které vyvolaly zasloužený zájem odborníků (zvláště bibliografické odkazy na s. 603–605, 613–614).

Zatímco stavební proměny renesančního Hofburgu za Ferdinanda I., Maxmiliána II., Rudolfa II. a Matyáše sledovali Renate Holzschuh-Hofer a Markus Jeitler, věnoval Herbert Karner pozornost barokním proměnám císařské rezidence ve Vídni od dvacátých let 17. do počátku 18. století, kdy její podobu určovali Ferdinand II., Ferdinand III. a především Leopold I. Na jejich zjištění navázala Andrea Sommer-Mathis výkladem o využívání vnitřních i vnějších prostor barokního Hofburgu k pořádání hudebních, divadelních a tanečních představení. Knihu obohatily dílčí vstupy z pera Sibylle Grün, Jaroslavy

6 Více údajů k Janu Zhořeleckému bude zpřístupněno v připravované monografii kolektivu pod vedením prof. Lenky Bobkové.

1 První svazek o stavebních dějinách Hofburgu ve středověku připravuje autorský kolektiv pod vedením Mario Schwarze. Autorský kolektiv třetího svazku vedli Hellmut LORENZ – Anna MADLER (Hg.), *Die Wiener Hofburg 1705–1835. Die kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus* (vydání se předpokládá v roce 2015). V čele autorského kolektivu již vydaného čtvrtého svazku stál Werner TELESKO (Hg.), *Die Wiener Hofburg 1835–1918. Der Ausbau der Residenz vom Vormärz bis zum Ende des „Kaiserforums“*, Wien 2012.